

Megbízható útikönyv

Lányi András: *Karátson Gábor*

Szentendre, Budapest, MANK – Kortárs Kiadó, 2022, 140 oldal

Lányi András Karátson-könyve haszonnal forgatható bédekker (noha nem csak az, de erről majd alább) a „Karátson-univerzummal” találkozni, netalántán vele mélyebben megismerkedni óhajtó olvasók számára, mivel az eddigi legátfogóbb képet nyújtja a teljes életműről – a festő-író festészete és festészetelméleti munkássága mellett a regény- és esszéírói, illetve a fordítói működéséről, valamint a közéleti, a Duna-mozgalmakban betöltött meghatározó szerepéről is. E felsorolás már önmagában sejtetheti: nem akármilyen feladatra vállalkozik, aki mindezekről egyidejűleg s lehetőleg érdemben kíván megnyilatkozni. Hogy a tárgyául szolgáló terra (majdnem: in)cognita különös szellemiségében és nyelvi terében Lányi András nemcsak hogy nem tévedt el, hanem magabiztosan tudott tájékozódni, mi több, annak bizonyos szempontú feltérképezését is el tudta végezni (a bédekker alapjelentésének értelmében), igencsak megsüvegelendő teljesítmény. Az összterjedelem valamivel több mint a felét kitevő négy fejezetben („A festészet zárójelbe tett igazsága”; *Egy kálvinista szentképfestő*; „Regényt szerettem volna írni, és mégis bennem valami elfordul a fikciótól”; *Távol-keleti dolgok*) Karátson alkotóművészi pályáivét mutatja be a szerző, a másik négyben („Önmagunkhoz kell visszatérni”; „Magyarul csak hazudni lehet”; „Mi vagyunk az a nemzedék, amely megöli a Földet”; „Hol rontottuk el ilyen rettenetesen?”) pedig a Karátson-életrajz (pontosabban életút) magánéleti, illetve közéleti-politikai vetületeit boncolgatja. Persze, aki kicsit is ismeri a szóban forgó életművet, jól tudhatja, ha valami, hát épp ez az elválasztás a legproblematisabb benne: az úgynevezett művészi-írói, ha úgy tetszik, a „szakmai” énnel a hétköznapi, a civil (az „ürge”) léttől való különválasztása, hisz hangsúlyosan egy olyan szerzőről beszélünk, aki miközben írta az életét, párhuzamosan meg is élte a műveit. Olyannyira, hogy vele kapcsolatban egyszerre volna értelmetlen és értelmezhetetlen az a – gyakorta a vitapartner lejárását szolgáló – kijelentés, amely egy-egy gondolatot vagy érvet azáltal próbál diszkreditálni, hogy azt csupán az „írói munkásság” részeként aposztrofálja...

Így aztán nem csoda, ha a fentiekből következően a Lányi-könyv műfaját sem tudjuk egykönnyen meghatározni, noha ezt távolról sem kell hiányosságnak tartanunk,

sőt. Hommage? Memoár? Konfesszió? Kordokumentum? Műkritika? Maga Lányi egyébként a szellemi portré műfajmegjelölést érzi a legmegfelelőbbnek: „Nem életrajzot írok (a barátomé a magamé helyett?), hanem szellemi portrét, ebből a szempontból pedig elcampenesedésünknek, vagyis annak, hogy sokáig a magunk szemében is vállalhatatlan életet élünk – ami megkönnyítette számunkra, hogy életünk súlypontját, igazi énünket mintegy önmagunkon kívülre helyezzük – egy másik következménye, így, visszatekintve fontosabbnak tűnik. Aligha véletlen, hogy a Bovarynek és általában a modern lélekelemző regény szürke, perspektívátlan korszakok szülöttei, amely a gyakorlati cselekvés számára csak kisszerű célokat kínál. Még inkább így van ez abban az atmoszférában, amelyben korlátolt és konszolidált, megváltoztathatatlanak tűnő elnyomó rendszerek alattvalói élnek. Ezek a viszonyok ugyanis kifejezetten kedveznek a befelé fordulásnak, a köznapi realitásoktól való elszakadásnak, és igen alkalmasak alternatív valóságok, magánmitológiák kimunkálására, tanúim erre Kafka és Dosztojevszkij. Karátson festői és irodalmi útkeresése ugyanezt példázza.” Azt hiszem, nem volt felesleges a sokak fülében esetleg furcsán csengő szókapcsolat mellett ide citálnom a könyv 19. oldaláról azt a tágabb szövegkontextust is, amelyben az inkriminált, a műfajjelölő szellemi portré kifejezésre bukkanhatunk. Az idézett pár sor ugyanis akarva-akaratlanul (mondhatnánk: mintegy zanzásítva) sok mindent elővételez abból a szubjektív érintettségéből, amelyet nem csupán a mindenkori befogadónak a befogadás során működtetett személyességével kell azonosítanunk, hanem amelyben, ezúttal, egyféle társalkotói mozzanat megfogalmazódását kell látnunk: „...tényleg olyan lenne, mintha Karátson Gábor írta ezt a könyvet, s nem én róla” (11.).

A legárgulodóbb e vonatkozásban épp az „elcampenesedésünk” kifejezés, így, hangsúlyosan többes szám első személyben – jobb híján persze, mivel a magyar nyelvben nem létezik a duális... (Az életművel még csak most ismerkedők számára mondjuk el, hogy Campen a karátsoni szövegvilág egyik fontos alakja, írói alteregója, akivel 1992-ben „szakít” a szerző, ha hihetünk *Az ötvenhatos regény* erre vonatkozó önvallomásának.) „Elcampenesedni” annyit tesz, mint elvéteni az önazonosnak lenni katego-

rikus imperativusát, ami, Lányi sugalmazása szerint, nem kezelhető elkülönítve a közösségi lét anomáliáitól, mint-hogy az az én és a közösség diszharmonikus viszonyából fakad. Ebből következően a szellemiportré-írás módszer-választását ama kettősség határozta meg a monográfiaíró részéről, hogy egyidejűleg kellett figyelemmel lennie az írói én és az általa létrehozott művek öntörvényűségére, illetve azok intim szférájára, alapvetően meghatározó konfesszionalitásukra, ám mindezzel párhuzamosan nem téveszthette szem elől azt a társadalmi közeget sem, amelyre mintegy „ráíródott”, amelybe beágyazódott az életmű, és amelyre kétséget kizáróan direkt módon hatni is akart.

Egyfelől tehát arra a kérdésre kellett választ keresnie, hogy ki volt tulajdonképpen a festő-író Karátson Gábor: próféta? („...nem ismertem embert, aki alkatilag ennyire beillett volna prófétának”, olvassuk az 55. oldalon); karizmatikus vezető? (129.); a par excellence, az „elképesztően” szabad ember? (20.); vagy egy „alapvetően (a dolog lényegénél fogva) dilettáns (magához ehhez az egészhez) nem értő hős”, pontosan olyan, mint e karátsoni jellemzés szerint az általa már-már a rajongásig tisztelt és nagyra tartott Buster Keaton volt, „aki fut helyt (mert mire megy azzal is) a folyton kedvezőtlen körülmények zűrzavarában” (132.). Úgy érzékelem, Lányi András könyvének egyik vezérszólámát (akár tudatos ez nála, akár nem) a ki vagyok én?, ki az én? karátsoni kérdéskörének exponálása és szárazgatása adja, amelynek éppúgy részét képezik a magánéleti „zűrök”, mint ahogy a művészi létmód mibenlétére vagy az általa (tudatosan?, kényszerűen?) vállalt közéleti szerep problematikusságára rávilágító alkotói kételyek is. Munkájában emiatt tulajdoníthat Lányi kulcsszerepet Karátson szellemi útkereséseinek, csetléseinek-botlásainak gazdag leírását adó *Ulrik úrnak* vagy épp a(z ön)szembesítő, a Csontváry-örökség kétarcúságával felelő-viaskodó *Peniél – Egy szimbolikus élet értelmezésének megkísérlése* című írásának. Mindkét mű megszületése, folyamatos át-és átírásuk, a kiadásukat övező vargabetűk ha talán nem is szimbolikusak, de mindenképp az alkotótevékenység „karátsonos” karakterjegyeit hordozzák magukon. A pálya korai szakaszából származó *Peniél* esetében például ily módon: 1975-ben Karátson felkérést kap egy reprezentatív Csontváry-album előszavának a megírására, mely az eredeti szándéknak megfelelően német és lengyel fordításban is megjelent volna. A nagyszabású tervekből aztán végül úgy nem lesz semmi (úgy értem, semmilyen kézzelfogható megjelenés), hogy közben Karátson vagy nyolcszor is újraírja az esszéjét, egészen a kiadhatatlanságig „javítgatva”, úgyhogy végül mind a szerző, mind a kiadó jobbnak látta, ha közös megegyezéssel elállnak a szerző-déstől... De a történet ezzel itt még nem ér véget: amikor aztán a szóban forgó írás 1989-ben nyomtatásban először

megjelenik a 2000 című lap hasábjain, a szerző e jeles eseményhez az alábbi kommentárt fűzi: „[a Csontváry-tanulmányt] 75-ben nem adták ki, azzal jártam rosszul, most azzal járok rosszul, hogy kiadják, ha ki se adnák, most sem, még rosszabbul járnék”... Bár speciel sem ezt a történetet, sem pedig a hozzájuk fűzött Karátson-kommentárt ez alkalommal nem hozza szóba, Lányi igazából nem szorul rá az efféle sztorizgatásra: nélkülük is képes részesévé tenni bennünket annak a belső drámának, amelytől Karátson alkotótevékenysége mindvégig elválaszthatatlan volt.

A szellemiportré-író nemcsak azzal a Karátsonnal való szembenézést tartja megkerülhetetlennek, aki már tizen-negy évesen találkozik az identitásprobléma rettenetével („nem vagyok” – idézi Karátson könyvének 45. oldalán –, „eleven testben szemlélem saját hiányomat”, s közben pedig nem győz csodálkozni azon, „hogyhogy nem ezzel van elfoglalva mindenki” – vagyis saját nemlétének a kérdésével), hanem, másfelől, azt is világossá teszi, hogy Karátson esetében aligha úszható meg a történelem ódiómával való szembenézés. Neki ugyanis nem adatott meg a posthistoire életérzésének kényelme vagy, ha úgy vesszük, virtualitása: a II. világháború, 1956, a „létező”, a „genszterváltás” időszaka mind-mind alapvetően befolyásolták Karátson én- és öntudatát, énje és a társadalom közti interakciókat. Ezért, ha érdemben kívánunk szólni róla, sugallja Lányi, akkor nem feledkezhetünk meg a „mozgalmár” Karátsonról, a közéleti szereplőről sem, mi több: a történelemformálóról, kivált, mert írónak s pláne festőnek ez a szerep igen-igen ritkán adatik meg az életben. Hogy Lányi számára mennyire meghatározó ez az optika az életműhöz való közelítésben, arról a könyv introitusa tanúskodik, amely egy 1989-es Karátson-előadás emlékét idézi fel a Fidesz Akadémián (éppen ott, s ez is mennyire szimbolikus, ahonnan anno az egyetem fura urai ötvenhatos tevékenysége miatt Karátson eltanácsolták, vulgo: kirúgták!), az ELTE jogi karán, a zsúfolásig megtelt auditorium hallgatósága előtt. (Főpróbájaként talán a néhány évvel későbbi eseménynek, immár a Kossuth téren, ahol nem csupán pár tucat vagy egy-két száz, hanem majd több tízezer ember zsúfolódik össze, hogy hallgathassa őt? Lányi könyvének egyik elvitathatatlan értékét épp az „oral history” adja, a hiteles szem- és fültanúi beszámoló, a történeti emlékezet gyarapítási szándéka, amelyért nem csak a jövőendő történészei lehetnek hálásak, akik a rendszerváltás körüli időszak eseményeit vagy a Duna-mozgalom politikatörténeti aspektusait kutatják majd – ha kutatják...) A „történeti hűség” elvárásainak való megfelelni akarás hangsúlyozása mellett e felütés a Lányi-könyvet mélyen meghatározó személyes érintettségéről úgyszintén tanúbizonyságot tesz: ez az ominózus keddi nap, 1989. április 11. kora estéje ugyanis

dramaturgiaiilag perdöntő szereppel bír a könyv előtörténetének vonatkozásában is, hisz Lányi életébe ekkor lép be Karátson, hogy ott is maradjon az elkövetkező évtizedekre, máig, a szóban forgó „vallomásos” könyv megszületéséig. Természetesen nem tudhatjuk, faktuálisan valóban így történt-e meg a találkozás a „Karátson-világgal”; a könyv talán nem is annak körülményeit, hanem magát a találkozást, a személyes érintettséget kívánja hangsúlyossá tenni, az eseményjellegét – esetlegességeivel együtt. (A szellemiportré-író például finoman szólva sincs elragadtatva Karátson akkori előadásától: „...már alig tudtam figyelni” – olvassuk a 7. oldalon – „annyira ideges lettem. Térj már a lényegre, gondoltam. A közönség egy része zavartan fészkelődött, de tulajdonképpen lenyűgözve – vagy csak meglepetten – hallgatták a kanyargós elbeszélést”... Csak érdekességképp, de gondolatmenetünktől mégsem egészen elrugaskodva teszem hozzá, hogy ez a „kanyargós elbeszélés”, a *Paj-csang és a rókatündér* később aztán kétszer is megjelenik nyomtatásban, ugyanazon cím alatt két, különböző változatban, ám mindezzel együtt is legfeljebb csak benyomásaink lehetnek az azon az ominózus eseten elhangzottakról, hisz már maga az első megjelenés is, ahogy Karátson fogalmaz: „újraírt”, csupán az „előadás felhasználásával készült változat”...) Másként közelítve, Lányi nem pusztán „olvassa” – egy s más posztmodern teóriák szerint a talán nem is létező – „szerzőt”, hanem a hatása alá kerül, viaskodik és perlekedik vele, felvillanyozódik általa, máskor meg épp feldühödik: egyszóval maga is részese lesz a (nem a teatralitás szinonimájaként értett, hanem a vérre menő) emberi dráma kisugárzásának, az élethelyzetek drámaiságának. Ebben az értelem-

ben igazi „romantikus” könyvnek tekinthetjük Lányi András munkáját: az egyszerre esendő, a csetlő-botló, a mismásoló aktort, vele együtt pedig a sorsát felvállaló auktort állítva könyvének középpontjába; az „együttlétezés” és az „együtt-filozofálás” dinamikájából építkező, „eleven és társas” mű született meg a keze alatt, egykor valamelyik Athenaeum-töredék megfogalmazta, az alkotótevékenység apriori lezárhatatlanságának s egyben az egyetemességre törekvés kívánalmának megfelelően.

Mindez magyarázat is lehet arra, miért lovagolunk ennyit a monográfiaíró kilétén, illetve a tárgyához fűződő speciális viszonyán, amit „normál” esetben valószínűleg szóba se kellett volna hoznunk. De e mostani távorról sem ilyen eset: ritkán találkozik ugyanis két, ennyire fajsúlyos szerző ennyire eltérő szerepkörben, de a látszat ellenére mégis a szellemi „barikád” egyazon oldalán. Ezért kerülheti ki Lányi a mimikrit, hogy az elfogulásmentes monográfiaíró szerepében tetszelegjen: „Én [...] azokat az eseményeket és eszméket fogom bemutatni, amelyek minket összehoztak, Karátson Gábor munkásságából pedig annyit, amennyit én megértettem belőle. Ha tudnék, sem akarnék néhai barátomról életrajzíróhoz illő távolságtartással beszélni, vagy tudományos igénnyel »értékelni« műveit”, szögezi le a félreértések elkerülése végett már könyve legelején. Az csak hab a tortán, hogy, mint írásom elején említettem, Lányi így is megbízható bédekkert tud átnyújtani a Karátson-világ iránt érdeklődők számára. Ám egyúttal azt is sugallja, hogy, Heideggert parafrázálva, valójában nem az a kérdés, hogy, így vagy úgy, a szerző és a műve kerüljön közelebb hozzánk, hanem az, hogy mi akarjunk hozzátartozni ahhoz.